

УДК 343.346

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.53>

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Рудик М.М.,
*доктор юридичних наук,
старший викладач кафедри управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1031-9982
e-mail: kriminolog@ukr.net*

Рудик М.М. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Автомобільний транспорт відіграє ключову роль в житті суспільства. Однак, цей вид транспорту також є джерелом підвищеної небезпеки, що пов'язано з необережністю його використання, що в свою чергу зумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення безпеки дорожнього руху. З'ясовано, що ефективне запобігання злочинності можливе лише тоді, коли акцент буде зроблено на особі злочинця, оскільки саме вона є джерелом причин, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху.

У статті розглянуто взаємозв'язок злочинної поведінки та наслідків, при якому виокремлено механізм злочинної поведінки, який є суб'єктивним чинником сприйняття винною особою і жертвою дорожньої обстановки. Навіть за наявності одного й того ж об'єктивного підґрунтя, майже завжди відбувається розходження у суб'єктивному сприйнятті об'єктивних компонентів ситуації. Такі розходження часто є найважливішими моментами механізму злочинної поведінки, джерелом їх конфліктного, небезпечного характеру. Надана характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. Дослідження особи злочинця в кримінології завжди відігравало важливу роль, оскільки є основою для виявлення закономірностей формування злочинної поведінки, її детермінації та розробки відповідних превентивних заходів. Особа злочинця у контексті порушення безпеки дорожнього руху викликає особливу зацікавленість через специфіку сутності та механізму вчинення таких правопорушень. Зокрема, особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення, слід розуміти як кримінологічну сукупність ознак та властивостей, що виявляються у механізмі її злочинної поведінки. Зазначено, що в кримінології виділяють кілька складових, що формують кримінологічну структуру особистості злочинця: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики. Вивчено взаємозв'язок між злочинною поведінкою та її наслідками, в рамках якого виділено механізм злочинної поведінки як суб'єктивний чинник сприйняття дорожньої обстановки як винною особою, так і жертвою. Навіть при однакових об'єктивних умовах, зазвичай спостерігається розбіжність у суб'єктивному сприйнятті об'єктивних складових ситуації. Ці розбіжності часто є ключовими аспектами механізму злочинної поведінки, що стають джерелом їх конфліктного та небезпечного характеру.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, безпека дорожнього руху, експлуатація автомобільного транспорту, особа злочинця, кримінологічна характеристика.

Rudyk M.M. Characteristics of persons who commit criminal offences against road safety and operation of vehicle transport.

Road transport plays a key role in the life of society. However, this type of transport is also a source of increased danger, which is associated with carelessness in its use, which in turn necessitates the

search for ways to ensure road safety. It has been found that effective crime prevention is possible only when the emphasis is placed on the individual criminal, since it is he who is the source of the reasons that lead to the commission of criminal offenses against road safety.

The article examines the relationship between criminal behavior and consequences, in which the mechanism of criminal behavior is identified, which is a subjective factor in the perception of the road situation by the guilty person and the victim. Even with the same objective basis, there is almost always a difference in the subjective perception of the objective components of the situation. Such differences are often the most important moments in the mechanism of criminal behavior, the source of their conflicting, dangerous nature. The characteristics of persons who commit criminal offenses against road safety and the operation of motor vehicles are given. The study of the personality of a criminal in criminology has always played an important role, since it is the basis for identifying the patterns of formation of criminal behavior, its determination and development of appropriate preventive measures. The personality of a criminal in the context of road safety violations is of particular interest due to the specifics of the essence and mechanism of committing such offenses. In particular, a person who commits criminal offenses should be understood as a criminological set of signs and properties that are manifested in the mechanism of his criminal behavior. It is noted that in criminology several components are distinguished that form the criminological structure of the personality of a criminal: socio-demographic, moral-psychological and criminal-legal characteristics. The relationship between criminal behavior and its consequences has been studied, within which the mechanism of criminal behavior has been identified as a subjective factor in the perception of the road situation by both the guilty person and the victim. Even under the same objective conditions, there is usually a discrepancy in the subjective perception of the objective components of the situation. These discrepancies are often key aspects of the mechanism of criminal behavior, which become the source of their conflict and dangerous nature.

Key words: criminal offenses, road safety, operation of motor vehicles, the identity of the offender, criminological characteristics.

Постановка проблеми. Злочинність залишається однією з найважливіших проблем сучасного суспільства. Вона тісно пов'язана з взаємовідносинами між людьми і супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку, відображаючи поведінку окремих осіб, яку інші члени суспільства вважають неправомірною. Як свідчить практика, ефективне запобігання злочинності можливе лише за умови, що увага буде зосереджена на особі злочинця, адже саме ця особа є джерелом причин, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень.

Вивчення особи злочинця в кримінології завжди займало важливе місце, оскільки це є основою для виявлення закономірностей формування злочинної поведінки, її детермінації та розробки відповідних превентивних заходів. Особа злочинця у сфері порушення безпеки дорожнього руху, викликає особливий інтерес через специфіку сутності та механізму вчинення таких правопорушень. Специфіка цього виду злочинної поведінки, роблять надзвичайно актуальним питання розробки відповідної типології. Це необхідно для надання загальної характеристики основних типів злочинців, що стане підґрунтям для їх подальшого глибокого дослідження.

Мета дослідження – розкрити особливості та сутність характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, її особливості й взаємовідносини з оточуючим соціальним середовищем вивчалися багатьма науковцями, а саме: В.В. Василевич, О.Ф. Гіда, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.О. Звоненко, В.А. Мисливий, С.Є. Петров, М.О. Свірін, В.І. Тимошенко, Д.М. Тичина, В.І. Шакун, Р.В. Щупаківський та інші.

Необхідність дослідження цієї характеристики зумовлена потребою виявлення та оцінки тих специфічних ознак і рис, які впливають на злочинну поведінку, що в результаті визначає конкретні напрями запобіжної роботи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про дорожній рух» (1993 р.), учасниками дорожнього руху вважаються особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення ван-

тажів за допомогою транспортних засобів [1]. Серед всіх учасників дорожнього руху особливу увагу слід приділити водіям.

Водієм визнається особа, яка керує транспортним засобом. До водія також прирівнюються вершник, візник та погонич тварин, які ведуть їх за повід. Крім того, водієм вважається особа, що навчає керуванню, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі. Варто зазначити, що з ухваленням постанови Кабінету Міністрів України № 1029 «Про внесення змін до Правил дорожнього руху» 26 вересня 2011 року визначення водія зазнало певних змін [3]. Наразі водієм вважається особа, яка керує транспортним засобом і має відповідне посвідчення на право керування. До категорії водіїв також відносяться особи, які навчають інших керуванню транспортним засобом, перебуваючи в ньому. Крім того, цією постановою вперше на законодавчому рівні було введено поняття велосипедиста як учасника дорожнього руху, під яким розуміється особа, що керує велосипедом.

Особистість злочинця є ключовим і важливим елементом у механізмі злочинної поведінки. Особливості, які призводять до її формування, повинні стати безпосереднім об'єктом запобіжних заходів, включаючи кримінальні правопорушення, пов'язані з безпекою дорожнього руху та експлуатацією автомобільного транспорту [4, с. 62]. Злочинність визначається взаємодією криміногенних явищ і процесів, які по-різному впливають на її стан, зміни та тенденції. Ці криміногенні фактори мають різну соціальну природу, проявляються у вигляді окремих суперечностей різних аспектів суспільного життя і впливають на формування особистості злочинця. Перед вчиненням кримінального правопорушення існує певний період формування особистості, яка здатна не лише на вчинення кримінального правопорушення, а й на його реалізацію. Сукупність особистісних рис, що сприяють вчиненню правопорушення, формується під впливом попередніх умов морального розвитку особистості, а соціальних якостей індивіда формується до кримінального правопорушення як суб'єктивна умова його вчинення [5, с. 240-241].

У вітчизняній кримінології особа злочинця розглядається як комплекс соціально значущих характеристик, зав'язків і відносин, які визначають людину, що вчинила правопорушення. На думку О.М. Джужі, особа злочинця є сукупністю суттєвих і стабільних соціальних рис, а також соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, реалізуючись у конкретному правопорушенні, надають цьому діянню ознак суспільної небезпечності. Відповідно, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, має ознаки суспільної небезпечності, що зумовлює її притягнення до відповідальності згідно з кримінальним законодавством [6, с. 20]. Крім того, вивчення особи злочинця проводиться з метою виявлення типових рис деформації особистості, враховуючи специфіку різних категорій кримінальних проваджень, що є важливим для розробки заходів запобігання подібним кримінальним правопорушенням.

Особистість злочинця визначається, перш за все, її соціальними характеристиками, а не юридичними аспектами, які на законодавчому рівні окреслюють конкретні ознаки індивіда. Вона є сукупністю соціально значущих рис, ознак, зав'язків і відносин, що характеризують людину, яка вчинила порушення кримінального закону, у поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку. Кримінологія аналізує питання особистості злочинця лише в контексті його суспільно небезпечних, винних і протиправних дій, а не поза цим контекстом [7, с. 87-88]. Про особу злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, оскільки дослідження цієї проблеми базується на кримінально-правовій концепції суб'єкта кримінального правопорушення.

Дослідження спеціально-кримінологічних характеристик злочинців є надзвичайно важливим. Це включає аналіз соціально-демографічних, кримінально-правових аспектів, а також особливостей різних сфер їхньої життєдіяльності та соціальних зав'язків, морально-психологічних і біофізичних ознак [8, с. 18]. Кримінологія вивчає соціально значущі риси та властивості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також виявляє типологічні особливості особистості злочинця, характеризуючи його як специфічний соціальний тип, який об'єднує ознаки, які розкривають складний механізм злочинної поведінки, а також соціально-правові характеристики всіх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в певний період. Дослідження особистісних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є необхідним для розуміння причин їхніх дій, визначення відповідальності злочинця та виявлення найбільш ефективних заходів запобігання.

Кримінологічну структуру особистості злочинця, зазвичай формують такі складові: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові. Соціально-демографічні харак-

теристика особистості включають такі аспекти, як стать, рівень освіти, соціальне походження та статус, рід діяльності, національна та професійна приналежність, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Морально-психологічні характеристики дозволяють заглибитися у внутрішній світ особи, зокрема, в її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Кримінально-правові характеристики особистості злочинця охоплюють не лише інформацію про склад кримінального правопорушення, а й про мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, а також про те, чи була діяльність вчинена одноосібно чи в групі, і які види співучасті мали місце [9, с. 114-115].

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, постійно оновлюється, що свідчить про її динамічний характер. Вона формується на основі узагальнення характеристик конкретних злочинів цього типу і має значне методичне значення для теорії та практики кримінології. Найважливішим є те, що результати визначення науково обґрунтованих кримінологічних характеристик повинні сприяти вдосконаленню відповідних споріднених характеристик, які можуть бути використані працівниками правоохоронних органів та системи правосуддя [10, с. 126-127].

Методологічною основою для оцінки кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту є використання таких основних методи, а саме: ознайомлення з різними документами (зокрема, узагальнення незалежних характеристик); аналіз вчинків досліджуваної особи, бесіди з людьми, які добре знають індивіда, вивчення його оточення тощо. Додатково, для формування такої характеристики може бути застосований метод дослідження «від загального до особливого, а потім до одиничного», де інформація загальної характеристики особи, що вчиняє такі кримінальні правопорушення, буде отримана в результаті аналізу кримінальних проваджень та даних про осіб, засуджених за всі вчинені в Україні кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту [11, с. 177-178].

Характеристика осіб, які скоюють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху, слугує надійним орієнтиром у процесі виявлення, перевірки та уточнення інформації, що стосується конкретного виду кримінального правопорушення. Це також вказує на напрямки для збору, дослідження та фіксації доказів у рамках кримінального провадження. Аналіз узагальнених даних кримінальних проваджень дозволяє виділити важливі характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. Зазначені кримінальні правопорушення вчиняються, як правило, особами чоловічої статі (85 % у структурі всіх суб'єктів кримінальних правопорушень). До того ж особам жіночої статі приманні посадові кримінальні правопорушення. Найбільш активною злочинною категорією є особи віком від 18 до 25 років (51 %) та від 25 до 40 років – 26,6 %. Інші вікові групи злочинців мали такий вигляд: особи віком від 14 до 16 років – 4,4 %; особи віком від 40 до 50 років – 12 %; особи віком більше як 50 років – 6 % [12, с. 190-191].

Що стосується рівня освіти, то 45 % осіб мали неповну середню освіту; 24 % – середню; 22 % – середню спеціальну; 9 % – вищу. У структурі осіб, які вчиняли такі кримінальні правопорушення, навчались 23 %; працевлаштовані – 77% (із них 32 % посадові особи підприємств, установ і організацій різних форм власності), стаж керування транспортним засобом більше п'яти років (68 %). Під час вчинення кримінального правопорушення, у 61 % випадках особи не перебували у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння. Зокрема, на момент вчинення таких кримінальних правопорушень ніколи не притягалися до кримінальної відповідальності 80 % винних осіб; 12 % – відносились до тих, які мали зняту або погашену судимість; 8 % – мали судимість, яка не була знята чи погашена (ст. 89–91 КК України), 20 % з яких були засуджені за тотожні або однорідні кримінальні правопорушення [13, с. 110-111].

Слід звернути увагу, на посадових осіб (ст. 287, 288 КК України), на яких покладено відповідальність за технічний стан чи експлуатацію автотранспортних засобів, дотримання норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, а також службових осіб, які не є суб'єктами таких кримінальних правопорушень, але внаслідок зловживання службовим становищем чи несумлінного виконання своїх обов'язків склали 24 % від усіх злочинців, й характеризувалися у 46 %, корисливою метою, а 54 %, необережністю, легковажним ставленням до виконання обов'язків що призвело до настання суспільно-небезпечних наслідків [14, с. 106-107].

Кримінальні правопорушення, що стосуються безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, мають свої особливості в мотивації та цілеспрямованості. Важливо не плутати

поняття мотивації та мотиву, оскільки перше є більш широким, ніж друге. Мотивація є складним механізмом, що поєднує зовнішні та внутрішні чинники поведінки особи, визначаючи виникнення, напрямок і засоби реалізації конкретних дій. Натомість мотив – це внутрішній стан особи, який орієнтує її дії в кожен момент часу. Мотивація кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та автомобільного транспорту свідчить про недостатню увагу особи до суспільних інтересів. Крім того, поряд із негативними мотивами, конкретний мотив може бути й позитивним, а негативна оцінка може впливати на вибір особою способів дій або на інші аспекти її поведінки.

Висновки. Справжнє втілення конституційного принципу, згідно з яким Україна є правовою державою, де основним обов'язком є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, вимагає насамперед створення ефективної системи запобігання правопорушенням у різних сферах суспільного життя, зокрема правопорушенням, проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Транспортна галузь є однією з ключових складових економіки, що включає в себе розгалужену мережу автомобільного та залізничного транспорту, авіаційних сполучень, а також аеропортів, морських портів, річкових терміналів і вантажних митних терміналів. Це створює необхідні умови для надання транспортних послуг і розвитку бізнесу.

Автомобільний транспорт відіграє ключову роль в житті суспільства, кількість автомобілів на дорогах України зростає в геометричній прогресії з року в рік. Наразі автомобільна транспортна система країни налічує понад 12 мільйонів транспортних засобів, серед яких 8 мільйонів легкових автомобілів, близько 270 тисяч автобусів, 1,8 мільйона вантажних автомобілів та понад 870 тисяч одиниць мототранспорту. Однак, автотранспорт є джерелом підвищеної небезпеки, що пов'язано з взаємозв'язком між небезпечністю та необережністю, що зумовлює необхідність пошуку шляхів для забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ефективне запобігання злочинності можливе лише за умови, що увага буде зосереджена на особі злочинця, адже саме ця особа є джерелом причин, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що під особою, яка вчиняє кримінальні правопорушення, слід розуміти кримінологічну сукупність ознак та властивостей, що виявляються у механізмі злочинної поведінки. У кримінології зазвичай виділяють кілька елементів, які формують кримінологічну структуру особистості злочинця: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики. Соціально-демографічні характеристики особистості включають такі аспекти, як стать, рівень освіти, соціальне походження та статус, рід діяльності, національна та професійна приналежність, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Морально-психологічні характеристики дозволяють заглибитися у внутрішній світ особи, зокрема, в її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Кримінально-правові характеристики особистості злочинця охоплюють не лише інформацію про склад кримінального правопорушення, а й про мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, а також про те, чи була діяльність вчинена одноосібно чи в групі, і які види співучасті мали місце.

Враховуючи сучасні тенденції, а також специфічні характеристики причинного комплексу вчинення кримінальних правопорушень, зокрема тих, що стосуються безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні, а також особистісні риси злочинців, можна сформулювати узагальнену кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють такі правопорушення. Це, зокрема, особа чоловічої статі (85 %); у віці від 18 до 25 років (51 %); з неповною середньою освітою (45 %); працевлаштована (77 %, серед них 32 % займають керівні посади в підприємствах, установах і організаціях різних форм власності), мають стаж керування транспортним засобом понад п'ять років (68 %); раніше не мали кримінальної відповідальності (80 %); під час вчинення правопорушення, як правило, не перебували в стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння (61 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про дорожній рух: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3353-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>.
2. Про Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>.

3. Про внесення змін до Правил дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2011 р. № 1029. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1029-2011-p>.
4. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. – Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Джужа О.М., Горлач С.В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
7. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
8. Щупаківський Р.В. Кримінально-правова характеристика та запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортним засобом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.
9. Тимошенко В.І., Шакур В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
10. Свірін М.О. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортними засобами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 227 с.
11. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 543 с.
12. Рудик М.М. Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2023. 443 с.
13. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 242 с.
14. Звоненко О.О. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 233 с.